

Varjosta parrasvaloihin. Onko
kustannustoimittaja uhka tekijyydelle?

—

Päivi Koivisto

Kustannustoimittajat ovat erikoinen ammattiryhmä, sillä vaikka he toimivat kulttuurituotteiden parissa, heidän työtään koskevat samankaltaiset vaihtelun vaateet, jotka tyyppillisesti liittyvät ihmisten arkaluonteisia asioita hoitavien ammattiharjoittajien kuten lääkäreiden, terapeuttien tai juristien työhön. Tämän takia ammatti on ollut paljolti näkymätön sekä julkisuudessa että tutkimuksessa.

”Kotimaisen kaunokirjallisuuden kustannustoimittajan ammattia ei edelleenkaan ole olemassa”, on kustannuspäällikkö Harri Haanpää todennut (2004, 57). Karl Ove Knausgård, joka arvostaa suuresti oman kustannustoimittajansa työtä, kuvaa kustannustoimittajan ammatin erikoisuutta osuvasti:

Kustannustoimittaja harjoittaa ammatiaan yhdenlaisessa varjossa, nimittäin varjossa joka lankeaa kirjailijan nimestä. Vain harvat ovat astuneet pois varjoista ja tulleet melkein yhtä paheksutuiksi kuin kuuluisiksi, sillä nämä kaksi käsitettä, ’kustannustoimittaja’ ja ’kuuluisa’ ovat toisensa poissulkevia, olemuksellisesti yhteensopimattomia. (Knausgård 2014, 313, suom. PK.)

Vuonna 2000 kustannustoimittajan työn näkyminen julkisuudessa nousi Suomessa keskustelunaiheeksi. Tuolloin kaksi kustannustoimittajaa, Harri Haanpää ja Silja Hiidenheimo, olivat antaneet haastattelut *Imagelle* ja Haanpää lisäksi *Liken Uutisille*. Ensin mainitussa haastattelussa kustannustoimittajat kertoivat kustannusalan tuonaikaisista trendeistä, joista ahdistavimpia olivat markkinapaineet. Kumpikin kustannustoimittaja korosti korkean laadun merkitystä kilpailussa muiden vapaa-ajanviettopöytäkirjojen kanssa ja valitteli kustannustoimittajien ylisuurta työtaakkaa oheistoimien puristuksessa. Mitään erikoisen radikaalia toimittajat eivät *Imagen* artikkelissa kertoneet, ja myös kustannustoimittajan roolia määriteltiin varsin perinteisesti: ”Kustannustoimittaja on kirjan esilukija, kirjailijan keskustelukumppani, usein kanssaideoija ja jopa -kirjoittaja ja sekä sivutoiminen psykiatri. Tekstistä huolehditaan kuin yhteisestä lapsesta.” (Räty 1999.) Artikkelin maltillinen kapina perinteistä kustannustoimittajakuvaa vastaan on maininta kanssakirjoittamisesta. Artikkelin ”Tallipäälliköt”-otsikko osoittautui myös punaiseksi vaatteeksi.

Liken Uutisten artikkeli on pitkä, poleeminen ja provosoiva. Se sisältää väitteitä muun muassa kustantamoiden välipitämättömästä suhtautumisesta tarjottuihin käsikirjoituksiin ja esimerkkejä kajahtaneista kirjoittajista. Suurin osa näistä on nimettömien kustantamotyöntekijöiden lausumia. Artikkelialkua sitaattilla, jossa Haanpään sanoin romutetaan taiteilijamyytti:

Kuvitellaan että kirjailijan teksti on pyhää – vaikka kustannustoimittajan panos lisääntyy, halutaan ylläpitää 1800-luvun romanttista taiteilijamyyttiä, jossa kirjailija on kaiken yläpuolella ja kustannustoimittaja lähinnä kielenhuoltaja. Loppujen lopuksi monien hyvin myyvien kirjailijoiden teksti on pitkälle tuotettua. (Änäs 2000.)

Ei ole ihme, jos artikkeli aiheutti pahennusta muun muassa Kirjailijaliitossa. Syytökset osuivat erityisesti artikkelin pääkohteen, Harri Haanpään kontolle. Selvää ei ole, onko hän kaikkien lausuntojen lähde vai onko osa artikkelin kirjoittajan yhteenvedoja ja tulkintoja. Moni artikkelin kovista väitteistä on ilman sitaattia Harri Haanpään lausuntojen ohessa, jolloin oletus on, että ne olisivat referaattia Haanpään sanoista. Yksi väitteistä on joka tapauksessa kiinnostava 20 vuotta myöhemmästä perspektiivistä. Sen mukaan ”modernistien” aikana kustannustoimittajat olivat enemmän kielentarkastajia ja maltillisten parannusten ehdottajia, kun taas 2000-luvun taitteen ”tallipäälliköt” ovat enemmän elokuva- ja musiikkialan tuottajan kaltaisia, jotka ehdottavat ja usein kerrassaan vaativat prosessin kuluessa isojakin muutoksia. (Ånäs 2000.)

Tuottaja-vertaus on kiinnostava, sillä samaa vertausta käyttää paljon myöhemmin Henriikka Tavin konseptuaalista *12-sarjaa* kommentoivassa artikkelissa Kristian Blomberg. ”Kyse on tuottajatyypisestä toimittamisesta, jossa tekstiin rakennetaan tai jopa päällekirjoitetaan ’läskit soundit’ tai jokin kyseisen tuottajan signatuuri” (Blomberg 2015, 28). Tuottajan rooli tarjoaa potentiaalisesti aivan uuden käänteen kustannustoimittajan työhön: se voi muuttaa teoksen tekijäpositioita niin, että kirjailija saa rinnalleen toisen tekijän (mt., 29).

Blombergin visio on sellainen, jota kirjailijuudesta puhuttaessa on perinteisesti kavahdettu. Se näkyy vastineissa Haanpään ja Hiidenheimon ulostuloihin. Otavan pitkäaikainen toimittaja Martti Anhava (2000) väitti kustannustoimittajien pyrkivän horjuttamaan kirjailijoiden ensisijaisuutta tekijöinä ja taiteilijoina. *Helsingin Sanomat* teki väittelystä yhteenvedoartikkelin, jossa muun muassa Tammen silloinen kustannusjohtaja Jaakko Tapaninen asemoi kustannustoimittajan näin: ”Yhdenkään kustannustoimittajan ei pidä kuvitella olevansa kirjan tekijä. Kunnia kirjan kirjoittamisesta kuuluu ainoastaan tekijälle, eikä kenellekään muulle.” (Markkanen 2000.)

”Tallipäällikkökeskustelun” innoittamana Sanna Konttinen haastatteli ammattikorkeakoulun lopputyössään viittä kustannustoimittaja-kirjailijaparia tavoitteenaan saada tietoa työprosessin luonteesta, kirjailijan ja kustannustoimittajan suhteesta ja siitä, missä määrin suhde voi näkyä julkisuudessa ja pitäisikö kustannustoimittajan nimen olla kirjassa esillä. Vaikka työ ei ole laaja, se tarjoaa kuitenkin vaihtoehtoisen katsauksen 2000-luvun vaihteen näkemyksiin kustannustoimittajien ja kirjailijoiden yhteistyöstä. Konttisenkin aineistossa havaittiin kirjailijan erityisaseman olevan ehkä muuttumassa. Yksi kirjailijoista esittää, että vanhemmalle ”modernistisukupolvelle” kirjailijat ja heidän kirjoituksensa ovat ”pyhiä”, ”kirjailijan sana on yhtä järkähtämätöntä ja muuttumatonta ja alkuperäistä kuin Jumalan sana”. Sen sijaan ”meidän sukupolven kirjoittajat ovat laajemmassa mielessä ammattikirjoittajia [-], tehneet toimittajan hommia ja tällasta, missä väkisinkin se oman kuolemattoman sanan aura katoaa” (Konttinen 2001, 32).

Kustannustoimittajan työn näkyvyyden nostamisesta Konttisen haastatelluaineistossa ei päästy yksimielisyyteen. Mukana aineistossa olivat haastatell-

tavana myös koko keskustelun aloittaneet Silja Hiidenheimo ja Harri Haanpää, vaikkei kommentteja ollutkaan eritelty nimillä. Yhdessä sitaatissa nimeämätön kustannustoimittaja katu ulostuloaan lehdistössä, koska monet kollegat suutuivat, koska ”hän oli mennyt julkisesti kertomaan kirjailijoistaan ja omasta työstään” (mt., 31). Haastateltu, tuottaja-sanavalinnasta päätellen Haanpää, toteaa sitaatissa: ”Tavallaan mennään pois siitä kirjasta, jos ruvetaan haastattelemaan tuottajia ja muita. Ihmiset jotenkin ajattelee, että se vie siltä kirjoittajalta arvoa pois, jos siinä on ollut joku toinen mukana. Ne voi kuvitella, et se ois esimerkiksi kirjoittanut sen.” (Mts.) Jälleen siis palataan taisteluun siitä, kenen käsissä teoksen tekijyys on ja tarpeeseen olla hiljaa kustannustoimittajan työstä, jotta kirjailijan asema teoksen ainoana kirjoittajana ei horju.

Mutta mikä tilanne on tällä hetkellä, kun kaunokirjallisuus on yhä vahvemmin muuttunut ihmistenkin silmissä tuotteeksi muiden joukossa? Vuonna 2013 julkaistussa *Suomen nykykirjallisuus 2* -teoksessa Elina Jokinen esittää, että ”nykyään on jo luontevaa tarkastella kirjailijan työtä osana kirjamarkkinoiden toimintaa. Tiedetään hyvin, että kirja syntyy kirjailijan, kustannustoimittajan, graafikon, tiedottajan ja muiden kustantamossa työskentelevien ammattilaisten yhteistyönä.” (Jokinen 2013, 170.) Toisaalta kirjallisia kollaboraatioita eli yhteistekijyyksiä tutkinut Hanna Kuusela on sitä mieltä, että romanttinen tekijäkäsitys on hämmästyttävän kestävä. Michel Foucault’n tekijäfunktion viitaten Kuusela (2020, 59) kirjoittaa: ”Nykykulttuurissa taiteellinen tekijä tai kirjailija on muuttunut ehkä vielä aiempaakin vankemmaksi tavaksi erotella erilaisia kirjoittamisen tapoja toisistaan ja saada huomiota tietyille teksteille toisten kustannuksella.” Lisäksi Kuusela toteaa, että vaikka kirjailijat on ”riisuttu moneen kertaan myyttisyydestään” ja taiteilijanero on ollut jopa pilkan kohteena, ”taiteellinen tekijä on sulautunut osaksi yleistä julkisuuskulttuuria, jossa merkitystä on usein nimenomaan vain sillä kuka puhuu tai kirjoittaa, ei niinkään sillä mitä hän sanoo tai kirjoittaa” (mt., 58). Myös kansainvälisesti on havaittu, että vaikka teoksen luomisprosessin tieteellisen tutkimuksen kannalta voi olla tärkeää ymmärtää kaikkien teoksen muotoutumiseen vaikuttaneiden toimijoiden panos (ns. *social text* -näkemys), käytännön yhteyksissä, kritiikin ja kirjamyynnin kontekstissa yhdellä teoksen merkityksen naulitsevalla tekijähahmolla on tärkeä rooli (ns. *authorial intention* -näkemys) (Tobin & Oakley 2019).

Se että tekstin merkitysten takana varmasti on se, jonka nimi lukee kannessa, on lukijalle oletusarvo. Se näkyy pahastuneissa reaktioissa salanimillä kirjoittaneiden kirjailijoiden teoksiin (ks. Koivisto 2013). Samalla kun kirja osataan nähdään tuotteena, kirjailijoiden erityisasema on pysynyt ja heidän puhevaltansa on yhä kasvanut. Kustannustoimittajan näkyvyyden osalta tilanne vaikuttaa paradoksilta, jossa nostetaan esiin kustannustoimittajan roolia, mutta korostetaan kirjailijan ääntä.

Esseessäni pohdin esimerkkien valossa, onko kustannustoimittajien asema suhteessa kirjailijaan muuttunut 2000-luvun edetessä. Onko ilmestynyt uusia tallipäälliköitä? Entä onko käsitys tekijyydestä muuttunut?

Vastauksessani en voi nojata laajaan tutkimusaineistoon, sillä kustannustoimittajan työn tarkasteleminen tieteellisesti on yhtä harvinaista kuin kustannustoimittajan työn näkyminen julkisuudessa on perinteisesti ollut. Varsinaisia tutkimuksia aiheesta ei ole lainkaan, eniten kiinnostusta aiheeseen tuntuu olevan ammattikorkeakoulutasolla, jossa Konttisen opinnäytetyön lisäksi on tehty muutamia muitakin haastatteluihin perustuvia tutkimuksia aiheesta. Viimeisimpiin kuuluu Laura Junnan (2022) lopputyö, jossa hän tutki Kustannustoimittajien yhdistyksen tilauksesta kustannustoimittajien osaamistarpeita. Kirjailijan ja hänen toimittajansa suhdetta ei käsitellä, sillä työ keskittyy kustannusalan muutokseen (digitalisaatio, korona, väestön vanheneminen) ja sen tuomiin kehitystarpeisiin. Graduja on muutamia, joista nykyaikaan sijoittuu Riikka Saarenpään (2015) työ, jossa tutkitaan Sirpa Kähkösen kustannustoimittajasuhdetta. Saara Laaninen (2019) taas on tehnyt gradunsa Raymond Carverin kustannustoimittaja Gordon Lishin editointityöstä eettisestä näkökulmasta. Lish on esimerkki kustannustoimittajasta, joka on toteuttanut työssään kirjallista makuaan kirjailijan oman näkemyksen kustannuksella.

Esseessäni poimin näkemyksiä kustannustoimittajan työstä eri lähteistä. Kustannustoimittajan työtä on käsitelty jonkin verran aikakauslehdissä, yleisissä tietokirjoissa ja esseissä. Lisäksi suomalaisten kustannustoimittajien työstä on uusi haastatteluaineisto, joka löytyy Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta. Olen pannut alulle tämän haastatteluhankeen ja kerännyt aineistoa vuodesta 2018 alkaen muun työni ohella. Paikoin reflektoin väitteitä nojaten myös kustannustoimittajan työtä koskevaan kokemustietooni, jota olen kartuttanut 1990-luvun lopusta alkaen.

Kirjailijoiden näkemyksiä kustannustoimittajasta

Sytykkeenä kustannustoimittajien haastatteluihin on ollut SKS:n *Puhuva kirjailija – kertova arkisto* -haastatteluhanke¹. Aineisto sisältää monia mainintoja kustannustoimittajista ja kustannuspäälliköistä ja yhteistyöstä heidän kanssaan. Esimerkiksi Jari Järvelä on sitä mieltä, että ”kustantamon tärkein arvo on kustannustoimittajat” (KIAÄ2013:47, 00:34). Jyrki Vainonen taas toteaa: ”Hyvä kustannustoimittaja on kirjailijan puolella ja pyrkii samaan suuntaan, mutta tarvittaessa lukee tekstiä vähän niin kuin vastakarvaan, tai esittää kysymyksiä, jotta kirjailija joutuu miettimään, miksi on tehnyt mitä on tehnyt” (KIAÄ2013:023c, 00:29).

Toisaalta kirjailijat ovat yllättävän useasti antaneet haastatteluissaan sen kuvan, etteivät editorit ole juuri koskeneet kyseisen kirjailijan käsikirjoitukseen. Muun muassa Anni Sumari ilmoittaa näin: ”Toistaiseksi yhdestäkään mun kirjasta ei ole muutettu yhtäkään sanaa” (KIAÄ2015:1c, 01:03). Antti Nylén puolestaan ilmoittaa, ettei odota erityistä tukea kustantajalta (Savukeidas, Ville Hytönen). ”Sen tehtävä on painaa kirjat ja maksaa laskut, jaella ne kirja-

kauppoihin” (KIAÄ2014:20e, 00:55). Harri Nordell taas muistelee arvostavaan sävyyn kustannustoimittajansa Eila Kostamon korkeaa vaatimustasoa kirjailijoilleen, ”harkitse tuota sanaa, onko tuo sana välttämätön, mieli tuota pilkun paikkaa” (KIAÄ2013:003b, 00:29). Hän kertoo Kostamon myös koonneen hänen esikoiskokoelmansa: ”ei mulla ollut mitään käsitystä kokoelman muodosta” (KIAÄ2013:003a, 00:50). Mutta myöhemmin haastattelussa Nordell puhuu toimittamisesta varsin toisin: ”kustannustoimittaminen on mennyt täysin minun ehdoillani, luulen että kustannustoimittajaa tarvitaan enemmän proosan kirjoittamisessa”. Ainoastaan kokoelman koostamisessa voitiin tarvita kustannustoimittajaa, mutta ”itselle kokonaisuus on kosmetiikkaa, ei keskeistä” (Nordell KIAÄ2013:003e, 00:07). Samankin kirjailijan puheet kustannustoimittajuudesta voivat siis vaihdella laidasta laitaan.

Se, että kustannustoimittajia ei tarvittaisi kuin kirjan tekniseen tuottamiseen ja myyntiin, tuntuu kustannustoimittajan näkökulmalta erikoiselta. Nordellin mainitsema Eila Kostamo on todennut, että vain ”joskus harvoin” hän sai lukeakseen painovalmiin käsikirjoituksen (Voutilainen 2019). Jaan itse saman kokemuksen ja vapaamuotoisissa keskusteluissa useiden kustannustoimittajien kanssa on ollut selvää, että suurin osa käsikirjoituksista tarvitsee muokkausta ja kehittelyä. Voi kyllä olla, että prosaistit ovat tottuneempia kustannustoimittajan puuttumiseen heidän työhönsä, kun taas moni nykyrunoilija pitää prosessin vahvemmin omissa käsissään. Kostamolla tosin on runoilijoistakin esimerkkejä laidasta laitaan, ja ”todellisena sanataiteilijana” hän mainitsee runoilija Mirkka Rekolan, jolle runokokoelma oli prosessi, runoilijan tarkkaan harkitsema kokonaisuus (SKSÄ 2023:2a, 00:18–19).

Johanna Venho on kuvannut työskentelyä Kostamon kanssa. Tämä saattoi pyytää ”kirkastamaan tätä kuvaa”, ”syventämään tämän runon tematiikkaa”, ja runoilija sai itse pohtia ja päättää, miten tämä tapahtuu. Kun Venhon toimittajaksi vaihtui Martti Anhava, tämän puuttuminen Venhon säkeisiin esimerkiksi muuttamalla säkeiden paikkaa tuntui järkyttävältä: ”tämä ei ole enää mun runo!”. Yleisesti Venho oli sitä mieltä, että kustannustoimittajan ryhtyminen runojen yksityiskohtiin voi aiheuttaa tunteen, että runo lähtee väärään suuntaan. (Venho KIAÄ2014:16a, 00:36–37, KIAÄ2014:16b, 00:04.) Myöhemmästä toimittajastaan Piritta Maavuoresta Venho kuitenkin sanoi, että tämä vaikutti kokoelmaan paljon ja hänellä oli hyviä ehdotuksia (Venho KIAÄ2014:16b: 00:02). Venhon sanat kertovat siitä, miten vaikeaa runokokoelman toimittaminen on ja miten paljon eri toimittajien tavat poikkeavat toisistaan. Runot ovat olemukseltaan monitulkintaisia ja vaikka tyypillisesti runoilijat haluavat pitää runonsa avoimina tulkintoille, kirjoittajalla itsellään on oltava tietoa siitä, mihin suuntaan he runoa ovat viemässä. Jos kustannustoimittaja ei ole tekstissä havainnut samaa tavoitetta, hänen on hyvin vaikea tehdä varsinkaan tekstitason muutoksia. Eivätkä yleistasoisemmatkaan kommentit tuolloin osu ytimeen.

On helppo kynnisesti ajatella, että kirjailijoiden väitteet kustannustoimittamisen vähäisyydestä johtuisivat kirjailijoiden halusta korostaa omaehtoista

tekijyyttään. Entä jos syynä onkin se, että haastateltavat todella olivat keskimääräistä omaehtoisempia ja taitavampia hallitsemaan oman prosessinsa? Yksi *Puhuva kirjailija* -aineistoa määrittävä tekijä on se, että haastateltaviksi valittiin kirjailijoiden kokemuutta kärkikaartia, jotka ovat voittaneet useita palkintoja. Myös Sanna Konttisen haastatteluaineistossa viidestä kirjailijasta kaksi tarvitsi varsin vähän konkreettista apua kustannustoimittajalta tekstiensä kanssa, mutta haastateltavat olivatkin juuri ”kotimaisen kirjallisuuden huippunimiä” (Konttinen 2001, 10).

Kirjailijoiden haastatteluaineistosta löytyy myös kriittistä kommentointia kustannuspäälliköiden ja kustannustoimittajienkin toiminnasta, kuten Jari Järvelältä, joka on käsitellyt samaa aihetta kirjallisestikin (2007). Myös Markku Pääskynen suomii kustannustoimittamisen tasoa: ”kustannustoimittaminen on siirtynyt monen kohdalla kirjailijakavereille”, ”kustantamojen päässä on alettu hutilomaan, erityisesti viimeisen 10–15 vuoden aikana kustannustoimittaminen on heikentynyt”. Tärkeää toimittamisessa olisi ”ammattimaisuus, lojaalisuus ja huolellisuus” (KIAÄ2015:2c, 00:54–55). Mahdollinen hutiloiminen on luonnollista seurausta editointityöhön käytetyn ajan vähenemisestä, josta puhuttiin 2000-luvun vaihteen keskusteluissa. Sittemmin aikapula ei ole ainaakaan helpottunut.

Kovin yleistä kustantamojen ja kustannustoimittajien moittiminen ei ole, mikä liittyyneen samaan ilmiöön, jonka Elina Makkonen on jäljittänyt instituutioita koskevista haastatteluista. Hänen mukaansa (2006, 248) yksilöllinen muistelu puhe on osittain yhteisöllisesti säädeltyä. Vaikka julkisissa puheenvuoroissa kirjailijat voivat asettua vastapuoleksi kustantamoille, erityisesti edunvalvonnan tilanteissa, arjessaan kirjailijat ja kustannustoimittajat tuntevat tavallisesti olevansa työtovereita ja siksi toisilleen lojaaleja. Mahdollinen kaunistelu voi toimia siis kahteen suuntaan: toisaalta vähätellään toisen osallistumista teoksen muotoutumiseen, toisaalta taas voidaan lojaalisuudesta jättää kertomatta konflikteista toimittajan kanssa tai muista ongelmista teoksen prosessissa.

Puhuva kirjailija -aineiston innoittamat kustannustoimittajahaastattelut SKS:n arkistossa rajautuvat kaunokirjallisuuden kustannustoimittajiin, kustannuspäälliköihin ja kustantajiin, joista suurin osa toimii kotimaisen kaunokirjallisuuden parissa. Lisärajausena on ollut pitkäaikainen kokemus kustannustoimittajan työstä. Osa toimijoista on voinut nyttemmin siirtyä päällikkötason tehtäviin, mutta ovat yhä kaunokirjallisuuden toimittamisen prosessissa mukana. Rajaukset on tehty ajatellen aineiston täydentävän *Puhuva kirjailija* -aineistoa.

Kustannustoimittajahaastatteluissa luottamuksellisuus kirjailijaa kohtaan on välillä tuottanut varsin abstraktia puhetta, kun konkreettisia esimerkkejä ei voi antaa. Sanna Konttinen ratkaisi omissa työssään ongelman haastatteleamalla pelkän kustannustoimittajan sijasta kirjailijaa yhdessä kustannustoimittajansa kanssa. Aineistoksi saatiin viiden kustannustoimittaja-kirjailijaparin haastattelut ja Konttisen tekstissä näkyy, miten kirjailija ja kustannustoimittaja

täydentävät hyvin toistensa kertomaa. (Konttinen 2001.) SKS:n kustannustoimittajahaastatteluissa samaa metodologiaa on käytetty toimittaja Irina Björkmanin ja kirjailija Taija Tuomisen haastattelussa. Toimittaja ja kirjailija täydentävät toistensa tietoja, muistavat uusia asioita toisen miettiessä vastausta ja välillä kinaavatkin siitä, kumman versio tapahtumista on oikea (KIAÄ2020:13). Tällainen yhteishaastattelu on hyvä keino saada yksityiskohtaisempaa tietoa tietyn kirjailijan luovasta prosessista ja kustantajayhteistyöstä. Tärkeä asia haastatteltavaksi suostumiselle ja suhteellisen avoimelle puheelle on joka tapauksessa ollut se, että haastatteluista tehdään vakiomuotoinen tutkimushaastattelu-sopimus, jossa myös tuleva tutkija sitoutetaan käsittelemään tietoa haastateltavan yksityisyyttä kunnioittaen.²

Kustannustoimittajan ”perverssi” ammatti

Omistan kirjan Silja Hiidenheimon muistolle. Jos luotetaan, silloin luotetaan. Silja luotti. (Arnkil 2016.)

Yllä oleva kirjailija Tom Arnkilin *Atossan kirja* -romaanin omistus kiteyttää kustannustoimittajan keskeisen hyveen. Suomalainen kustannusalan perusteos, eri näkökulmista kustantamista tarkasteleva *Kustannustoimittajan kirja* sisältää esimerkiksi seuraavanlaisen määritelmän kustannustoimittajan tai kustantajan ja kirjailijan suhteesta:

Kirjailijan suhde kustantamoon on ennen kaikkea hänen suhteensa hänen luottohenkilöönsä, asiansa osaavaan kustannustoimittajaan. Tuo suhde on kahdenkeskinen, toimiessaan ainutlaatuinen, molemminpuolinen, joskus korvaamaton. [-] Jos luottamusta ei ole, siitä kärsivät kaikki, ovet paukkuvat ja kustantamo vaihdetaan. (Haanpää 2004, 51.)

Kirjailijan ja kustannustoimittajan suhteesta puhuttaessa luottamuksellisten ammattien metaforat ja intiimien perhesuhteiden kuvastot kilpailevat keskenään. Haanpää muistelee esimerkiksi seuraavasti: ”Eräs kirjailija vertasi kustannustoimittajaa äitiin, kirjailijaa lapseen. Eräs kustannusjohtaja puolestaan ilmoitti kantanaan, että kirjailijan ja kustannustoimittajan suhde on ’pyhä ja aidosti luottamuksellinen, niin kuin lääkärin ja potilaan tai lakimiehen ja asiakkaan suhde.’” (Mt., 57.) Tässä näkyy myös se, miten kirjailija ja kustannustoimittaja katsovat asiaa omasta näkökulmastaan. Se että kustannusjohtaja pysyttelee mieluummin ammatillisissa sfääreissä kuin perhesuhteissa on luonteva valinta, kun taas taiteilijalla on lupa vetää yhteistyökumppaninsa intiimin sfääriin.

Myös Knausgård (2014, 318) korostaa luottamusta kustannustoimittajasuhteensa perustana ja vertaa suhdetta läheissuhteisiin. ”Olellaisinta on [-] luottamus. Luotan häneen täysin.”

Luottamus sanana on kustannustoimittajaan yhdistettynä monihahmotteinen. Määritelmässä näkyy luottamuksen molemminpuolisuus sekä toimittajan puolelta luottamuksellisuus vaitiolovelvollisuutena, kuten lääkärin tai lakimiehen suhde potilaaseen tai asiakkaaseen. Samoin kyseessä on luottamus uskona toiseen: kirjailija luottaa kustannustoimittajansa arvioon hänen teoksestaan ja toisaalta kirjailija haluaa kustannustoimittajan luottavan kirjailijan kykyihin ja tämän tekstiin.

Imagessa Laura Lindstedt taas vetää rajaa ammatillisen ja yksityisen tuen välille, mutta luottamus on hänellekin keskeistä:

Kustannustoimittaja ei kuitenkaan ole terapeutti eikä äiti. Kaikissa ihmissuhteissa voi olla äidillisiä tai terapeuttisia hetkiä, mutta on tärkeää erottaa se, että oman pään ongelmat pitää hoitaa toisaalla. [--] Puhumme myös henkilökohtaisista asioista. Nekin voivat lähteä tekstistä. Usein näitä kahta on vaikea erotella, sillä oikea elämä ui teksteihin mukaan. Kun kirjailijan ja kustannustoimittajan välillä on luottamus, kysymys elämän ja kirjan eroista alkaa hävitä. (Rossi 2018.)

Kustannustoimittajan ammatti koostuu ristiriitaisuuksista, mikä näkyy heittelehtivissä luonnehdinnoissa. ”Perverssi ammatti”, kiteyttää kustannustoimittaja, nykyinen kustannuspäällikkö Irina Björkman. Eli ammatti, jossa yhtä aikaa ollaan korvaamattomia, pystytään maagisesti näkemään tekstin erityisyys, mutta samalla ihminen on näkymätön ja uhrautuu toisen työn puolesta. ”Mä en oo yhtään kiinnostavaa kustannustoimittajajuttua, -haastattelua koskaan lukuun, koska kukaan ei voi koskaan sanoa mitään kauheen suoraan.” (KIAÄ2019:24b, 00:06–07.) Vaikeneminen on suora seuraus siitä, että luottamus on ammatin keskeinen määrite.

Björkman kuvaa kirjailijan ja kustannustoimittajan suhteen erikoisuutta, kun suhde muistuttaa ystävyyttä, yksipuolista sellaista: ”Enhän mä ole siinä keskiössä. Tavallisessa ystävyysuhteessa vaihdetaan vähän tasa-arvoisemmin niitä kuulumisia” (KIAÄ2019:24b, 00:15). Sama kuuntelevana korvana toimiminen näkyy toimittajan pohdinnassa siitä, haluaisiko hän luovuttaa arkistolle omaa kirjeenvaihtoaan kirjailijoiden kanssa. ”En, siellä on niin paljon muutakin asiaa kuin kirjoihin liittyvää. [--] Jos mä olisin kirjailija, mä en haluaisi et mun jälkeen jäis sellaisia arkistoja.” (Mt., 00:28.) Kustannustoimittajien arkistojen tuominen julkiseen arkistoon ei ole aivan yksinkertainen kysymys, vaikka kirjallisuusarkiston aineistohankintaan kuuluvat yhtä lailla kirjailijoiden kuin kustannustoimittajien arkistot. Millä ehdoin antaa julkiseen laitokseen aineistoa, joka sisältää pääosin toisen ihmisen luovan työn jälkiä?

Konkreettisisessa työssään toimittajat ovat luonnollisesti keskenään erilaisia. Otavan kaunokirjallisuuden kustannusjohtaja Antti Kasper esimerkiksi kertoi parhaan oppinsa legendaariselta Silja Hiidenheimolta olleen rohkeus, ”ettei pelkää ehdottaa isojakin muutoksia” (SKSÄ 2022:304a, 00:15). Vaikka muutosta

lopulta ei tehtäisi, ”se herättää jonkin prosessin, kirjailija joutuu kelaamaan, että olenko varma tästä” (mt., 00:20), jolloin kirjailija voi löytää toisen, ehdotuksen inspiroiman vielä paremman ratkaisun (mt., 00:16). Lähes samoin sanoin kertoo periaatteistaan Hiidenheimon toinen oppipoika, Jussi Tiuhonen (SKSÄ 2021:40a, 00:16).

Samuli Knuuti ja Maarit Halmesarka korostavat keskustelun merkitystä. Halmesaran kirjailija Laura Lindstedt kuvaa toimittajaansa näin: ”Ei Maarit viivaa tekstistä yli asioita tai tee merkintöjä sillä lailla. Ne hänen huomionsa ovat aina enemmän ehdotuksia ja kysymyksiä.” (Rossi 2018.)

Yhtä lailla kuin jokainen kustannustoimittaja tekee työtään vähän omalla tavallaan, myös jokainen kirjailija on omanlaisensa, toteaa Antti Kasper. Se tekee kustannustoimittajan perehdyttämisestä hankalaa: ”Tiettyjä asioita voi neuvoo, mut sit se on vähän niin, et jokaisen pitää hypätä veteen ja oppia uimaan. Ja asioita oppii tekemällä. Se yhteistyö kirjailijoiden kanssa: jokainen yhteistyö on vähän omanlaistaan. Et ei oo niinku yhtä mallii joka toimii.” (SKSÄ 2022:304a, 00:09–10.)

Aivan ensimmäisessä hankkeen haastattelussa kysyin Maarit Halmesaralta, suostuisiko hän puhumaan tarkemmin yhteistyöstä jonkin tietyn kirjailijan kanssa: ”Joo, [yhteistyöstä] joidenkin kanssa, kyllähän monet kirjailijatkin on aika avoimia” (KIAÄ 2019:6b, 00:01). Olin vastauksesta yllättänyt, koska minua oli varoiteltu hiljaisuuksista: ”Kun mulle heitettiin sellainen ajatus, että tää on mahdoton hanke, koska kukaan kustannustoimittaja ei suostu puhumaan mitään” (mt., 00:01). Tähän Halmesarka vastaa, että väite pitää sisällään sen ”kummallisen ajatusrakennelman, että kustannustoimittaja muka tekee kauheesti jotain” (mt., 00:02).

Keskustelu siirtyy tämän jälkeen kustannustoimittajan työtä ympäröivään hiljaisuuteen ja kysymykseen, merkitseekö se kirjailijamyytin pönkittämistä vai sittenkin kustannustoimittajamyytin rakentamista. ”Varmaan molempia” (mt., 00:02), Halmesarka pohtii ja palaa kohta aiheeseen: ”Kuinka paljon kustannustoimittajan kannattaa olla omalla naamalla esillä? Jos ei oo ollenkaan, niin sekin voi ruokkia sitä, että siellä on joku mystinen guru joka näkee kaiken.” (Mt., 00:05.) Lopulta kaikki palaa kuitenkin kirjailijan tahtoon: ”Mut jos kirjailija haluaa, että siitä prosessista ei puhuta mitään, niin... Koska eihän se oo mun asia. Se ei oo mun kirja.” (Mt., 00:03.) Halmesaran viimeisessä kommentissa näkyy, että hänelle teos on kirjailijan teos, sen sijaan että siihen vaikuttaisi tasa-arvoisesti koko tuotantoprojektiin osallistuva yhteisö.

Vaikka Halmesaran kaltaiset vaatimattomasti omasta työstään puhuvat kustannustoimittajat ovat yhäkin selvä enemmistö, on julkisessa puheessa tapahtunut muutosta kustannustoimittajien näkyvyyden ja ”brändäyksen” suhteen. Artikkelin alussa todettiin kustannustoimittajien ensimmäisen nousun julkisuuteen tapahtuneen jo vuonna 2000, kiivaan vastustuksen seuraamana. Nyt viimeistään 2020-luvulla kirjailija-kustannustoimittajaparit ovat tulleet vakio-ohjelma numeroiksi kirjamesseille. Halmesarka oli ollut haastateltavana

jo vuonna 2018 Laura Lindstedtin kanssa edellä mainittuun *Imagen* artikkeliin heidän yhteistyöstään; sarjassa julkaistiin myös kahden muun kustannustoimittaja-kirjailija-parin yhteishaastattelu. Kustannustoimittaja on nousemassa esiin varjoista, jopa niin, että kirjailijabrändien (vrt. Hypén 2002; Jokinen 2013) rinnalle on nousemassa tiettyjen menestyskirjailijoiden kustannustoimittajien kohottaminen tähdiksi. Erikoinen kiepsaus on se, että yksi kiivaimmin tähdeksi nostetuista kustannustoimittajista oli Silja Hiidenheimo, joka hyvin tarkkaan tähdensi kirjailijan etusijaisuutta ja kustannustoimittajan roolia näkymättömänä taustatoimijana. Halmesarka on hänen opettamansa, samoin Jussi Tiihonen, jota *Helsingin Sanomat* pyrki nostamaan Hiidenheimon kuoleman jälkeen tämän korvaajaksi, höystäen jutun monenlaisilla nerouteen liittyvillä yksityiskohdilla. Samaisessa haastattelussa parrasvaloihin nostettu kustannuspäällikkö kuitenkin kieltäytyy kertomasta, keitä kirjailijoita toimittaa: ”Kustannustoimittajan tehtävä on pysyä taustalla.” (Saarikoski 2015.)³

Tietyn kustantajan tai kustannuspäällikön vahva linja nostaa joitakin hahmoja esille, ja nykyhetkessä ”tallipäällikön” kaltaiseen asemaan mediassa on noussut Kosmos-kustantamon Mikko Aarne, jonka vetämä nuorempaa lukijakuntaa miellyttävä linja eroaa muiden kustantamojen vastaavasta (ks. esim. Majander 2022). Muitakin näkyviä hahmoja on, kuten WSOY:n Anna-Riikka Carlson. Lehtikirjoittelussa ei vielä näy Mirjam Ilvaksen vetämän S&S-kustantamon rohkea julkaisupolitiikka, joka tarjoaa tuoretta luettavaa feministisheikisille kaupunkilaisnaisille.

Vaikka on huomattavissa julkisuuden toive nostaa jotkut kustannustoimittajista erityisasemaan, tyypillisin osa kustannustoimittajien julkisuutta on negatiivinen julkisuus. Tekijämyytiin kuuluu se, että kirjassa olevat virheet ja puutteet luetaan kritiikeissä kustannustoimittajan syyksi. Kustannustoimittaja Samuli Knuuti kuvaa tilannetta näin:

On olemassa tendenssi sanomalehtikritiikissä, että kaikki mahdolliset virheet teoksessa on aina kustannustoimittajan vika. Siis tyyliin että jos teos on liian pitkä, niin kritiikeissä kaivataan että olis roimemmalla kädellä saksittu sitä teosta. Mutta tällaisissa tapauksissa saattaa usein olla niin, että sitä on jo sanonut kirjailijalle, että tää on liian pitkä, lyhennä täältä ja täältä, mutta se kirjailija on sitten lopulta pitänyt päänsä, koska hänellä kumminkin on se valta ja hänen nimensä on siinä kannessa. Sanomalehtikritiikeissä usein yliarvioidaan kustannustoimittajan valta. (KIAÄ 2019:25, 00:31–32.)

Se missä kustannustoimittajalla on eittämättä valtaa, on käsikirjoitusten valinta ja valitsematta jättäminen. Näin kustannustoimittaja yhdessä muun kustantamon tiimin kanssa toimii kirjallisuuden portinvartijana. (Vrt. KIAÄ 2019:25, 00:33–34; Konttinen 2001, 17–18; Lerner 2017, 71.) Kustannustoimittajien ja -päällikköjen päätökset määrittävät, miltä kunkin maan kirjallisuus tietynä hetkenä näyttää. Tässä suhteessa kustannustoimittajat muokkaavat

voimakkaammin kirjallisuushistoriaa kuin heidän taustalle vetäytyvä roolinsa antaa ymmärtää.

Valtakysymyksenä voi nähdä myös jokaista neuvottelua käsikirjoituksen äärellä. Minna Maijala on kuvannut Minna Canthin yhteistyötä Kaarlo Bergbomin kanssa, joka pyrki parhaansa mukaan vähentämään Canthin tekstien radikaaliutta, niin että Canth hetken jopa pyrki kirjoittamaan itselleen aivan epätyypillistä kesyä säätyläisnäytelmää (Maijala 2010, 74). Vastaavasti Maila Talvion kirjeet kustantajalleen paljastavat, miten tarkkaan kustantaja pohti teosten ratkaisujen ja lopetusten soveliaisuutta, mahdollisia johtopäätöksiä, joita niistä on vedettävissä. Kirjailija suhtautuu kustantajaansa kunnioituksella ja on huolissaan tämän reaktioista, mutta samalla pyrkii pitämään kiinni omista näkemyksistään mahdollisuuksien rajoissa. (Melkas 2010.) Uudemmassa kirjallisuudesta tunnettu esimerkki on Pirkko Saision *Elämänmenon* (1975) toimitusprosessi, jossa päätettiin poistaa viittaukset homoseksuaalisuuteen (Saisio 1998, 352). Tässä tapauksessa kustannustoimittajan valtaa vahvasti Saision asema esikoiskirjailijana. Valtasuhteeseen voi vaikuttaa päinvastaisella tavalla kirjailija-toimittajaparin kokemusero, mahdollisesti vielä ikäeroon yhdistettynä. Kun Maila Talvion kustannustoimittajaksi tulee häntä itseään nuorempi mies kirjailijan itse ollessa jo uransa kypsässä vaiheessa, ei kirjailijan tarvitse kirjeissä enää nöyristellä (Melkas 2010, 103).

Kuvaukset Maila Talvion ja kustantajan neuvotteluista tekstin ratkaisujen edessä eivät tunnu vierailta nykykäytäntöihin verrattuna, mutta niistä ei ole juuri jälkiä tämänastisissa kustannustoimittajahaastatteluissa, koska puhe on yleisemmällä tasolla kuin yksittäisten tekstien editoinnissa. Voi myös olla, että neuvottelut joidenkin kohtien muutoksesta eivät kovin hyvin ole jääneetkään kustannustoimittajien mieliin, sen sijaan kirjailijaa tällaiset tilanteet erityisesti koskettavat.

Tekijämyytistä kustannustoimittajamyyttiin?

Edellä Maarit Halmesarka mainitsi kustannustoimittajamyytin, jonka voi tulkita tarkoittavan sitä, että ajatellaan tekstin takana piilossa olevan mestarikustannustoimittajan, joka luo kirjailijan materiaalista kirjallisuushistoriaan jäävän helmen yli kirjailijan omien kykyjen. Kustannustoimittajamyytistä on kysytty myös Irina Björkmanilta, jonka suhtautuminen ajatukseen myytisistä kustannustoimittajasta oli epäilevä. Hän kuvasi, miten kustannustoimittaja voi tuntea itsensä korvaamattomaksi, mutta lähtiessään toisaalle töihin saa huomatakin olevan ongelmitta korvattavissa. (KIAÄ2019:24b, 00–00:02.)

Björkman oli sitä mieltä, että yhtä lailla kuin kustannustoimittajamyytti myös tekijämyytti on jo hajonnut (mt.). Tekijämyytti on kuitenkin historiallisesti huomattavasti vanhempi myytti, joka siksi ei hevillä täysin romahda. Se pohjaa tavallisesti romantiikan ajalle jäljitettyyn luovan tekijäneron ideaan ja

korostaa tekijän autenttisuutta, omaäänisyyttä ja täydellistä oman tekstin ja äänen hallintaa. Editorin osuudesta vaikeneminen ja työn äärimmäinen luotamuksellisuus on nähtävissä osana tekijämyyttä, jossa tekijyys on yksilön erityistaidon näyte ja mahdollisilla kommentoijilla ja editoijilla – kirjailijatovereilla, puolisoilla, lehtien ja kustantamoiden editoreilla – on vain marginaalinen avustajan osa (vrt. Hypén 2002, 34–37). Missä sitten raja kulkee, milloin avustaja on lähellä muuttumista kanssatekijäksi?

Eila Kostamo muistelee eräässä esseessään runoilijoita, jotka toivat kasan runoja ja käskivät ”valkkaamaan” siitä parhaat kokoelmaksi. Urakka voi olla palkitseva toimittajalle, jos tuloksena oli hyvä runokokoelma. ”Mutta sittenkin jäi kysymys, ettei teos ollut täysin tekijänsä luomus, että hän ei ollut tutkaillut, minne hän oli matkalla.” (Kostamo 2015.) Samaan tapaan kustantaja Sara Ehnholm Hielm (2018, 84) kertoo tilanteista, joissa hän ”haluaisi kuljettajan paikalle ottamaan ohjat käsiinsä”, eli ”tekemään voimallisia poistoja, muuttamaan kerromatkan kulun”. Näin on tapahtunutkin, ja tuloksena on voinut olla hyvä kirja, mutta ”siitä ei tule kirjailijan kirjaa”. Kustannustoimittajien lausunnoissa näkyy heidän odotuksensa sille, mitä tekijyys tarkoittaa: kirjailijalla on oltava hallinta teoksensa kokonaisuuteen, vaikka sitten yksityiskohdissa apu olisi tarpeen.

Jack Stillinger hajottaa kirjassaan *Multiple Authorship and the Myth of Solitary Genius* (1991) tekijämyyttä esittämällä vakuuttavan kokoelman editorien ja muiden kommentaattoreiden jälkiä yhden tekijän nimen alla julkaistuissa teoksissa lähtien yksittäisten sanojen vaihtamisesta ja edeten omavaltaisiin saksijaeditoreihin, mm. Gordon Lishiin. Klassikkoteosten ohella hän nostaa esiin viihdekirjallisuuden ja amerikkalaiset suuren yleisön lukuromaanit, joiden muotoutumisessa editorin ja kustantajan rooli voi olla hyvin vahva.

Suomessa Lishin vastineena voi pitää Haanpäää, paitsi että hänen kirjailijansa ovat hyväksyneet vielä jälkikäteenkin editorin rankasti alkuperäistä muuttavat ehdotukset. Rosa Liksomien mukaan hänen *Hytti*-romaanistaan lähti puolet pois, ”romaanin oli 300-sivuinen, mutta tuli 150-sivuisena takaisin”. Sivuhenkilöt leikattiin pois, ja Liksom oli yhtä mieltä siitä, että näiden hauskojen hahmojen paikka ei ollut siinä kirjassa. Juha Seppälän novellikokoelmalle taas kävi Haanpään käsissä niin, että jäljelle jäi vain yksi novelleista, joista tuli koko teos, 30 sivua aiempaa laihempana. Seppälä ei pannut vastaan, sillä hän tunnisti lahjakkuuden uudessa editorissaan. Vahvoista ehdotuksistaan huolimatta Haanpää ei Jari Tervon mukaan yrittänyt tehdä tekstistään omaansa: ”Harrilla on vahva näkemys tekstistä, mutta hän ei missään tapauksessa väkerrä kässäriä itsensä näköiseksi. Hän haluaa, että siinä kuuluu kirjailijan ääni ja tarkoitukset ja tapa kertoa tarina.” (Kylänpää 2012.)

Stillinger kutsuu teokseen jälkensä jättäneitä kommentaattoreita kanssatekijöiksi, ja toteaaakin kollektiivisen tekijyyden olevan paljon yleisempää kuin ajatellaan. Hänen mukaansa on hyvin vaikea löytää tekijää, joka olisi aivan yksin teostensa merkitysten luoja. Stillinger täsmentää tekijämyyttä nimeämällä

sen ”myytiksi yksilötekijyydestä” (*myth of single authorship*), joka on käytännössä tarpeellinen vaikkapa kirjamarckinoinnille. (Stillinger 1991, 184–187.)⁴

Kirjailijoista ja kustannustoimittajista kukaan ei ole esittänyt ajatusta editoreista kanssatekijöinä, joten ainakin suomalaisessa keskustelussa Stillingerin vahva väite editoreista kanssatekijöinä ei saa kannatusta. Samaa toteaa yhteistekijyyttä tutkinut Hanna Kuusela pohtiessaan, kuuluuko kustannustoimittajan tai hovilukijan panos kollaboratiivisen kirjallisuuden kenttään:

Käsitteellä ei ole mielekästä viitata esimerkiksi hovilukijoiden tai kustannustoimittajan panokseen. Vaikka toisinaan voi olla vaikea tehdä tarkkaa eroa aktiivisen kustannustoimittajan ja yhteiskirjoittajan välille, käytännössä tarvitsemme jaottelua, jotta kollaboratiivisen kirjallisuuden käsite olisi ilmailuvoimainen. (Kuusela 2020, 63.)

Kuuselan mukaan kollaboratiiviselle kirjallisuudelle on ominaista, että yhteistekijyys on tietoista ja ääneen lausuttua. Tai jos tekijyys on passiivisempaa, esimerkiksi teoksen materiaalina olemista, silloinkin asetelma tuodaan eksplisiittisesti julki teoksen yhteydessä. (Mt., 66–65.)

Kollaboratiivisen kirjallisuuden inspiraationa on ollut haastaa yksilökirjailijan asemaa ja tekstinsä omavaltaisesti signeeraavan tekijän käsitettä. Artikkelin alussa nostin esille Poesiassa toimineen Kristian Blombergin ajatukset tuottaja-tekijästä, joka nousisi kanssatekijäksi alkuperäisen runoilijan rinnalle. Tällainen asetelma olisi yksi esimerkki kollaboraatiosta.

Puhuva kirjailija -aineistossa Karri Kokko lukeutuu epäpersoonallisen ja monilähteen tekstin kannattajaksi. Hän toteaa omasta runoudestaan, että se ”ei ole ollut sooloprojekti, ei ole ollut karriääri, jota ehdoin tahdoin pitää edistää. Siihen on aina liittynyt muut ihmiset, mahdollistajat.” (KIAÄ2013:44a, 01:18–19.) Muidenkin ihmisten vaikutuksen myöntävä tekijä voi silti toteuttaa teoksessaan perinteistä tekijyyttä siinä mielessä, että itse kirjailijana ohjaa prosessia tiettyyn suuntaan. Perinteinenkään yksilötekijyys ei määrity juonen yksittäisistä käänteistä käsin – onko sen keksinyt kirjailija vai kustannustoimittaja – ei rytmiikan täydellisyydestä tai siitä, ketkä kaikki henkilöt on jätetty tekstiin ensimmäisen version jälkeen. Tärkein osa tekijyyttä on vastuu teoksen äänestä ja eetoksesta. Jos teoksen prosessiin osallistuva toimittaja ei määritä näitä, kuten hän tyypillisesti ei tee, miten hän voisi olla tekijä? Tämä oli asia, josta Johanna Venho puhui pohtiessaan runon tekstiin puuttuvan toimittajan tapausta: runo voi toisen osallistumisen johdosta lähteä väärään suuntaan ja tuntuu, ettei kyseessä ole enää kirjailijan oma runo. Kuvasin edellä, miten Kostamo ja Enholm Hielm miettivät, missä kohdin kustannustoimittaja menee sen rajan yli, että tekstin eetosta ei enää johda kirjailija vaan kustannustoimittaja. Jos raja ylitetään, tekijyyden rajatkin alkavat väristä. He eivät näe tätä oikeana suuntana kustannustoimittamisessa.

Stillingerin motiivit yhteistekijyydestä puhumiseen liittyvät erikoista kyllä siihen, että hän haluaa tekijän kuoleman jälkimainingeissa palauttaa historiallisen tekijän arvon teoksen tulkinnalle. Tekijän kautta päästään kiinni teoksen aikalaistekstiin, henkilökohtaisiin vaikuttimiin ja tulkinnallisiin keskusteluihin, joita teoksesta on syntyäkänä käyty. Lisäksi huomioimalla kirjan prosessiin vaikuttavat muutkin henkilöt päästään rakentamaan täsmällisempi kuva kirjan luomis- ja tuotantoprosessista. (Stillinger 1991, 183.)

Stillingerin näkemys teoksen syntykontekstista muistuttaa *social text* -näkemystä siinä, että hän haluaa paljastaa kirjaa ympäröivän vaikuttajien verkoston. Hän kuitenkin pitää yhtä aikaa hengissä myös yksilötekijyyden jonkinlaisena ripustimena, johon kaikki tekstin syntyprosessiin vaikuttavat elementit voi kiinnittää. Stillingerin ajatukset ovat käyttökelpoisia myös nykytilanteessa, jossa tekijän taustasta ja identiteetistä on tullut yhä tärkeämpi kirjallisuuden tulkinnalle. Kun tiedetään tarkemmin tekstistä käydyistä keskusteluista ja korjauksista, jotka tekijä on suostunut tekemään ja syistä joista ne on tehty, valottuvat teoksen syntyajan arvomaailma ja haluttaessa myös tekijälle kaikkein tärkeimmät merkitykset, joista hän ei ole valmis tinkimään. Tällä hetkellä kustannustoimittajan ja kirjailijan välisistä keskusteluista ei kuitenkaan jää juuri mitään jälkiä, kun taas aiemmin keskustelua käytiin paitsi kasvokkain myös kirjeitse, kuten Canthin ja Maila Talvion tapauksessa, mikä hyödyttää myöhempiä tutkijamusta.

Mitä jälkiä kirjan prosessista jää jälkipolville?

Kustannustoimittajat ovat äärimmäisen lojaaleja kirjailijoilleen. Sen on huomannut heitä haastatellessa: toimittajat eivät juoruile sen enempiä kirjojen yksityiskohdista kuin kirjailijoiden toimista. Arroganssi, jota 2000-luvun vaihteessa erityisesti kuultiin *Liken Uutisten* jutussa, loistaa poissaolollaan niin lehti-jutuissa kuin kirjailijahaastatteluissakin. Tuntuu kuin kustannustoimittajat olisivat ottaneet opikseen menneestä jupakasta, vaikka tuskin sitä kaikki edes muistivat.

Mitä kustannustoimittajien haastatteluista saa irti? Vaikka aineistossa on paljon hiljaisuuksia, sinne on kertynyt tietoa erilaisista tavoista tehdä editorin työtä. Kirjailijoista ei juurikaan kerrota mitään yksityiskohtaista, mutta vanhemmista kollegoista ja heidän parhaista neuvoistaan ja omintakeisista tavoistaan löytyy mainintoja. Yksi juonne kustannushaastatteluissa ovat kustantamojen muutokset ja kriisivuodet, henkilövaihdokset ja niiden vaikutukset. Päällikkötason haastatteluilla käsikirjoitusten editoinnin ja valikoinnin näkökulma on kustannustoimittajia selkeämmin myös taloudellinen.

Kustannustoimittajien haastatteluaineisto muuttaa hieman sitä kuvaa, joka kirjallisuuskentän valtasuhteiden verkostosta on mahdollista myöhemmin hahmottaa (vrt. Hyttinen & Kivilaakso 2010, 11–13). Vaikka kirjailijat ovat arki-

elämässään taloudellisesti riippuvaisia kustantajasta, kirjailijoiden nauttimasta arvostuksesta kertoo se, että heidän aineistojaan löytyy runsaasti arkistoista. Aiemmin kustannustoimittajien työstä jäi jälkiä ikään kuin sivutuotteena, kun kustantamoissa arkistoitii kirjailijoiden ja kustantamon välistä kirjeenvaihtoa ynnä muuta yhteisestä työstä jääviä jälkiä. Nykyään kirjeenvaihdon muututtua sähköiseksi ja jopa katkelmallisiksi ketjuiksi erilaisiin viestisovelluksiin, se helposti katoaa kokonaan ajan kulussa. Sama uhkaa myös käsikirjoitusten versioita ja korjausmerkintöjä. Sekä kirjailijoiden että kustannustoimittajien työprosessin dokumentaatio on vaarassa hävitä.

Yhä olisi mahdollista tallentaa arkistoon kirjan prosessiin liittyviä dokumentteja, jos kustantajilla olisi tähän tahtoa. Kirjallisuushistorian ohella kustantajaa hyödyttäisi, jos dokumentointi keskittyisi sellaisiin kustannusprosessin vaiheisiin, joiden huolellinen läpikäynti ehkäisisi esimerkiksi kiireessä tapahtuvia virheitä tai muita myöhemmin kostautuvia oikoteitä. Mutta vaikkei laajempi dokumentointi toteutuisi, on hyvä muistaa, että kustannustoimittajien henkilöarkistot kuuluvat SKS:n arkiston Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman hankintaan siinä missä kirjailijoidenkin ja jokainen voi myös itse niitä sinne luovuttaa. Jokaisen aineiston kohdalla on tietenkin käytettävä eettistä harkintaa, minkälainen arkisto on luovutettavissa eteenpäin, mikä taas on parempi pitää salaisena. Luottamus on yhäkin kustannustoimittajan ammatin peruskivi.

Viitteet

1 Lyhyt hankkeen esittely, ks. <https://www.finlit.fi/fi/puhuva-kirjailija-kertova-arkisto-2012-2015#.Y1goNS86pYg>

2 Kustannustoimittajahaastattelujen ja *Puhuva kirjailija* -aineistojen asiallista käyttöä edistää se, että niitä ei voi kuunnella kotoa käsin vaan tutkimusluvan saaneiden on mentävä kuuntelemaan haastatteluja paikan päälle arkistoon. Aineisto on tekijänoikeudenaista ja aineiston tilaavat asiakkaat sitoutuvat kirjallisesti noudattamaan voimassa olevaa lainsäädäntöä ja hyvää tapaa ja käyttämään aineistoa ketään loukkaamatta.

3 Seitsemän vuotta myöhemässä arkistoon taltioidussa kustannustoimittaja-haastattelussa Tiuhonen toistaa saman periaatteen: ”Kun mä en niitä nimiä viitti sanoo, kun olen sanonut siellä Hesarissakin,

että mun mielestä kirjailijat saa puhua kustannustoimittajastaan ihan mitä mitä lystäävät, voivat vaikka valehdella se ei mua kosketa [--], mutta ei näin päin [--] se on jotain luottamuksen tai intimitetin välillä. [--] Mä olen niin kuin mielellään tosi näkymätön ja tosi mykkä.” (SKSÄ 2021:40a, 00:59–1:03.)

4 Stillinger sanoo myytin yksilötekiyydestä olevan teosten tavanomaiselle tulkitsemiselle ja arvioinnille (*ordinary practises of interpretation and criticism*) ”lähes välttämättömyys” (Stillinger 1991, 187). Tekstissä kuitenkin tuotiin ilmi Samuli Knuutin kommentin kautta, että kirjallisuuskriitikissä monitekijäisyys vedetään nykyisin esiin kauneusvirheiden ja kirjan ongelmien kohdalla, sillä silloin tuomiolle vedetään kustannustoimittajaparka.

Arkistolähteet

Kustannustoimittajahaastattelut

- Irina Björkmanin haastattelu, haastattelija Pilke Salo. KIAÄ2019:24.
Irina Björkmanin ja Taija Tuomisen yhteishaastattelu, haastattelija Pilke Salo. KIAÄ2020:13.
Maarit Halmesaran haastattelu, haastattelija Päivi Koivisto. KIAÄ2019:6.
Antti Kasperin haastattelu, haastattelija Päivi Koivisto. SKSÄ2022:304.
Eila Kostamon haastattelu, haastattelija Päivi Koivisto. SKSÄ2023:2.
Samuli Knuutin haastattelu, haastattelija Päivi Koivisto. KIAÄ2019:25.
Jussi Tiihosen haastattelu, haastattelija Päivi Koivisto SKSÄ2021:40.

Kirjailijahaastattelut

- Jari Järvelän kirjailijahaastattelu, haastattelijana Mervi Kantokorpi. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2013:47.
Karri Kokon kirjailijahaastattelu, haastattelija Vesa Haapala. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2013:44.
Antti Nylénin kirjailijahaastattelu, haastattelija Erika Lamanen. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2014:20.
Harri Nordellin kirjailijahaastattelu, haastattelijana Jaakko Mikkola. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2013:3.
Markku Pääskysen kirjailijahaastattelu, haastattelija Mervi Kantokorpi. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2015:2.
Anni Sumarin kirjailijahaastattelu, haastattelija Jani Saxell. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2015:1.
Jyrki Vainosen kirjailijahaastattelu, haastattelija Jan Salminen. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2013:23.
Johanna Venhon kirjailijahaastattelu, haastattelija Siru Kainulainen. Puhuva kirjailija – kertova arkisto KIAÄ2014:16.

Muut lähteet

- Arnkil, Tom Erik 2016. *Atossan kirja*. Helsinki: Teos.
Ehnholm Hielm, Sara 2018. *Ja sydän oli minun. Lukea, kirjoittaa, kuvitella ja elää. (Och hjärtat, det var mitt, 2018)*. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Teos & Förlaget.
Haanpää, Harri 2004. Kustannuspäätös. 33 väitettä. Teoksessa *Kustannustoimittajan kirja*. Toim. Teijo Makkonen. Tampere: Suomen kustannusyhdistys & Vastapaino, 47–59.
Hypén, Tarja-Liisa 2002. Kirjailija mediatuotteena. Teoksessa *Kurittomat kuvitelmat*. Toim. Markku Soikkeli. Turku: Turun yliopisto, 29–45.
Hyttinen, Elsi 2010. Elvira Willmanin elämä ja teokset. Kirjallisuushistoria, feministitutkija ja arkistot. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Elsi Hyttinen & Katri Kivilaakso. Helsinki: SKS, 19–37.
Hyttinen, Elsi & Katri Kivilaakso 2010. Johdanto. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Elsi Hyttinen & Katri Kivilaakso. Helsinki: SKS, 7–18.

- Jokinen, Elina 2013. Kirjailijoiden yhteiskunnallinen asema. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallisuus ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisluoma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi. Helsinki: SKS, 159–176.
- Järvelä, Jari 2007. Rakastajatar Thaimaasta. Teoksessa *Kirjailijan työmaat*. Toim. Kari Levola. Helsinki: Tammi.
- Knausgård, Karl Ove 2014 (2013). Dit berättelsen inte når. *Sjä lens Amerika. Texter 1996–2013*. (*Sjä lens Amerika. Tekster 1996–2013*, 2013.) Övers. Rebecca Alsberg. Stockholm: Nordstedts.
- Koivisto, Päivi 2013. Salanimellä. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallisuus ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila al. Helsinki: SKS, 208–210.
- Konttinen, Sanna 2001. *Kirjoja, kiistoja ja kumppanuutta. Kirjailijan ja kustannustoimittajan suhde*. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu / Kauniaisten yksikkö. Kulttuuripalvelujen koulutusohjelma.
- Kostamo, Eila 2015. Minne kertomus ei yllä. Mietteitä editoinnista. *Elämäntarina 2/2015*.
- Kuusela, Hanna 2020. *Kollaboraatio. Yhteistekijyys nykykirjallisuudessa ja taiteessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kylänpää, Riitta 2012. Henkilökuva Harri Haanpää: Tekstiä on tarvittaessa veistettävä vaikka kirveellä. *Suomen Kuvalehti* 9.1.2012.
- Laaninen, Saara 2019. *The Morals of Editing Raymond Carver: Narrative Ethics in "So Much Water So Close to Home" and "What We Talk About When We Talk About Love"*. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lerner, Betsy 2017. What Love's Got to Do With It? Teoksessa *The Author–Editor Relationship. What Editors Do. The Art, Craft & Business of Book Editing*. Ed. Peter Ginna. Chicago & London: The University of Chicago Press, 69–76.
- Maijala, Minna 2010. Työhön ja voittoon! Minna Canthin kirjoitusprosessit ja Bergbomien vaikutus. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Elsi Hyttinen & Katri Kivilaakso. Helsinki: SKS, 60–88.
- Majander, Antti 2022. Suomalaisen pienkustantamon kirja nousi jättihitiksi, vaikka sille ei ollut ostettu ensimmäistäkään mainosta. *Helsingin Sanomat* 30.3.2022. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006457087.html> (16.3.2023)
- Makkonen, Elina 2006. Instituution suullinen historia. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: SKS, 245–270.
- Makkonen, Teijo 2004. Johdanto. Ideasta kirjaksi. *Kustannustoimittajan kirja*. Tampere: Vastapaino, 11–24.
- Melkas, Kukku 2010. Maila Talvio ja WSOY: Rahasta ja ratkaisuista. Kirjailijan ja kustannustoimittajan kirjeenvaihto. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Elsi Hyttinen & Katri Kivilaakso. Helsinki: SKS, 89–113.
- Rossi, Venla 2018. Luottamussuhteita 3. Perfektionisti ja ehdottelija. *Image* 10/2018. <https://www.apu.fi/artikkelit/luottamussuhteita-3-perfektionisti-ja-ehdottelija> (16.3.2023)
- Saarenpää, Riikka 2015. *Tarina valmiina peiton alla. Kustannustoimittaja ja kirjailija yhteistyössä*. Pro gradu työ. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarikoski, Sonja 2015. Palkintoja haalineen Teos-kustantamon päällikön ura alkoi ravintola Rytmin pöydässä. *Helsingin Sanomat* 4.7.2015.
- Stillinger, Jack 1991. *Multiple Authorship and the Myth of Solitary Genius*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Voutilainen, Katja 2019. Elämän johtotähtenä kirjallisuus – haastattelussa Eila Kostamo. *Verkko-Särö*, arkisto. <https://verkkosaro.sarolehti.net/elaman-johtotahena-kirjallisuus/>. (24.10.2022.)
- Tobin, Vera & Ted Oakley 2017. What We Talk about When We Talk about Texts: Identity Compressions and the Ontology of the "Work". *Semiotica*, vol. 2017, no. 215, 119–141. DOI: 10.1515/sem-2015-0146